

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Вовк Вікторії Миколаївни
на дисертацію Смазної Ірини Сергіївни
«Насильство і толерантність: філософсько-правове дослідження»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права**

Актуальність теми дослідження. Проблематиці, якій присвячено дисертаційне дослідження Ірини Сергіївни Смазної, притаманна актуальність як у теоретичній, так і практичній площині. Адже антропоцентризм сучасної юриспруденції та просякнення її гуманістичними ідеями проявляються, перш за все, у тому, що людина розглядається як абсолютна цінність – і це є аксіомою, яка не потребує будь-яких підтверджень та доказів. У зв'язку із переходом до людиноцентристської парадигми, відповідним чином змінилися і ракурси, з яких дослідник вивчає ті чи інші явища правової реальності, більше того – відкриваються і принципово нові грані досліджуваної проблематики.

Для класичної юриспруденції є традиційним поділ насильства на санкціоноване державою, громадою або релігією та свавільне, яке заперечується та засуджується суспільством. При цьому, співвідношення між дозволеним та засуджуваним неодноразово змінювалося в ході історичного розвитку, який супроводжувався трансформацією ідей про місце людини у Всесвіті та людську гідність. Наприклад, зазнали суттєвих метаморфоз погляди на право кровної помсти, поєдинок, тілесні покарання тощо.

З зазначених причин, погляд на насильство у різних його виявах, співвідношення насильства та агресії, агресії і толерантності через призму гуманізму для сучасної вітчизняної юриспруденції є вкрай актуальним і

важливим. На підтвердження цього зазначимо, що без філософсько-правового дослідження парності насильства та толерантності як феноменів і тенденцій, якому саме і присвячено дисертаційне дослідження І. С. Смазної, неможливо перейти до вирішення інших, більш прагматичних цілей і задач, таких як формування стратегії і тактики мінімізації виявів агресії у сучасному суспільстві тощо.

З огляду на зазначене та положення, викладені науковицею у дисертації і відповідно авторефераті, актуальність теми є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Закономірним із огляду на актуальність теми є **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р. Дисертаційне дослідження здійснювалось поетапно у рамках виконання планової науково-дослідницької теми Національного університету «Одеська юридична академія»: «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016–2020 рр. та на виконання теми наукових досліджень кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»: «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України», а також теми наукових досліджень кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»: «Філософські проблеми правознавства, політології і соціології».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім.

Наукові завдання були вирішені Смазною Іриною Сергіївною у відповідних розділах і підрозділах, що дозволяє зробити висновок про досягнення докторантом поставленої мети, яка полягає у комплексному філософсько-правовому дослідженні насильства і толерантності через призму

концепції парності категорій «агресія» і «толерантність».

Об'єктом дослідження є правова реальність, частиною якої є насильство і толерантність, що виступають смисловим і діяльним полем, на якому може бути втілено соціально-духовне життя людини у його повноті та цілісності.

Предметом дослідження виступає смислове і діяльнісне поле взаємодії між насильством і толерантністю у філософсько-правовому вимірі.

Обрані об'єкт та предмет дисертаційної роботи обумовили підходи дисертанта до визначення наукової новизни одержаних результатів, яке полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням парності насильства і толерантності, в якому представлено системне бачення цих філософсько-правових явищ, особливостей їх змісту і значення, схожостей і відмінностей, способів взаємодії.

Заслуговує на увагу положення, у якому представлено концептуалізацію дослідження парності категорій агресії й толерантності, яка включає в себе обґрунтування, визначення актуальності дослідження цих категорій в їх діалектичній взаємодії. Слушно пропонується на загальнотеоретичному рівні використовувати і продовжувати дослідження толерантності у вигляді методологічного принципу, а не лише як цінності права.

Сформульовані у дисертаційній роботі та публікаціях за темою дисертації наукові положення, висновки та рекомендації, спрямовані на вирішення поставленої мети і розв'язання зумовлених нею завдань, у цілому є обґрунтованими та переконливими. Їхній теоретичний фундамент становлять наукові положення і здобутки, отримані як українськими так і міжнародними вченими-представниками різних галузей знань, зокрема юриспруденції, філософії, психології, політології та ін., перелік публікацій яких наведений у списку використаних джерел.

Практичне значення дисертаційної роботи Ірини Сергіївни Смазної полягає у тому, що сформульовані в ній положення і пропозиції є значним внеском у розвиток філософії права, що поглиблюють знання про насильство і толерантність в межах його філософсько-правового розуміння.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі висновки та пропозиції впроваджені та можуть бути використаними у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розробок у сфері філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції щодо системного дослідження феноменів насильства і толерантності (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Національної академії внутрішніх справ від 08.06.2020 р.); у навчальному процесі – під час викладання курсів «Теоретичні проблеми боротьби з тероризмом», «Загальнотеоретична юриспруденція», «Методологія юриспруденції», «Історія учень про державу і право», «Філософія права», «Кримінологія», а також галузевих юридичних дисциплін; для підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Херсонського державного університету від 04.06.2020 р.; Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Національної академії внутрішніх справ від 08.06.2020 р.); у сфері правотворчості – для удосконалення вітчизняного законодавства щодо підвищення ефективності правового регулювання процесами, пов'язаними з феноменами насильства і толерантності; у правореалізаційній та практичній діяльності – для підвищення ефективності правового регулювання процесами, пов'язаними з проявами насильства та агресії, можливості мінімізації їх прояву, забезпечення реалізації механізму толерантності (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Публічне акціонерне товариство «Банк Восток» від 20.05.2020 р. вих. № 01/5173; Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження ТОВ «Юридична компанія «Армада» від 18.05.2020 р. вих. № 18/05).

До найбільш вагомих наукових положень, що характеризуються новизною або її елементами, слід виокремити такі:

- сформульовано концептуальне бачення насильства і толерантності як парних феноменів, в якому запропоновано принципово нову для філософсько-правової науки гіпотезу парності категорій агресії та

толерантності, яка дозволяє не лише краще зрозуміти природу цих феноменів і тенденцій їх розвитку, але й відшукати практичні шляхи протидії негативним проявам насильства (в першу чергу – агресії) через застосування властивостей толерантності та з використанням синергетичної й антропологічної ефективності парності концептів агресії й толерантності;

- запропоновано принцип толерантності як новий методологічний принцип юриспруденції та сформульовано його авторське визначення: принцип толерантності – це універсальний методологічний принцип, який відображає державно-правову реальність, розкриваючи її сутність, форми, основні закономірності функціонування, дає наукову оцінку сучасному стану взаємозв'язку державно-правових явищ з іншими явищами суспільного життя з позицій і умов дотримання терпимості до Інакового;

- обґрунтовано доцільність використання терміну «антикультура мілітаризму», через який розкривається сутність пануючої протягом тривалого часу руйнівної тенденції, що породила нові небезпечні форми насильства;

- доведено, що оскільки процес мілітаризації є породженням європейського менталітету з притаманною йому агресивністю, лише європейська ідеологія мультикультуралізму, яка ґрунтується на толерантності, здатна подолати антикультуру мілітаризму як пережиток власного минулого;

- виявлено моменти єдності агресії й толерантності в рамках однієї й тієї ж сутності через дослідження спільних рис цих протилежностей, внутрішнього зв'язку між цими явищами, їх елементами та видами;

- розкрито методологічний ракурс парності категорій агресії й толерантності та виявлено синергетичну й антропологічну ефективність парності категорій агресії і толерантності, чим відкрито можливості практичного застосування результатів цього дослідження.

Оцінка змісту дисертації. Обґрунтованою з наукової точки зору є архітектоніка рецензованої дисертаційної роботи, що нею обумовлена повнота та всебічність розкриття дисертанткою предмету наукового дослідження.

Відтак дисертаційна робота є логічно обґрунтованою і повною мірою відповідає завданням, об'єкту та предмету дослідження.

Робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел.

У Розділі 1 дисертаційного дослідження *«Теоретико-методологічні засади дослідження насильства і толерантності»* дисертантка характеризує наукові концепції, методологічні принципи і підходи, які застосовувались при дослідженні насильства і толерантності. Особливість методології дослідження насильства і толерантності полягає в тому, що вона має міждисциплінарний, комплексний характер, а тому дослідженні використовується комплексний міждисциплінарний підхід при дослідженні філософсько-правових аспектів насильства і толерантності.

Вірно зазначено дисертанткою, що методологія дослідження насильства і толерантності – це система концептуальних підходів, методів та способів дослідження насильства і толерантності як феноменів правової реальності й парних юридичних категорій, а також знань про закономірності їх застосування. Комплексний характер дослідження, перебування його на межі загальної теорії юриспруденції, міжнародного права, галузевих юридичних дисциплін, філософії, логіки, психології, лінгвістики, релігієзнавства, культурології, соціології тощо потребували залучення методологічного інструментарію зазначених наук, однак не механічно, а з урахуванням особливостей об'єкта та предмета досліджуваної теми.

Розділ 2 *«Онтогносеологічні засади феномену насильства»* відображає співвідношення поняття «насильство» і «агресія». Слід погодитись з висновком дисертантки, що поняття «насильство» ширше поняття «агресія». Поняття «агресія» має цілком деструктивний і руйнівний характер, в той час як насильство часто здійснюється з позитивними мотивами і має позитивні наслідки. Агресія і насильство – це специфічні форми прояву агресивності як властивості людської природи. А наведені в дослідженні аргументи є досить переконливими, щоб розглядати насильство як двоякий феномен, який має

позитивний і негативний аспекти. Правове розв'язання проблеми насильства виявляється невіддільним від її морального вирішення. Те, що для одних є добром, інші сприймають як зло, з яким необхідно боротися, зокрема рівнозначними методами, аж до підпорядкування або навіть усунення супротивника. Суперечність із цього приводу у будь-якому суспільстві полягає в тому, що одна його частина схвалює право на легітимне насильство, тоді як інша – категорично заперечує саму думку про його застосування, навіть якщо така міра здається цілком адекватною і рівнозначною, а головне – справедливою. Головною, часто трагічною помилкою тут є відсутність орієнтації на Абсолют, розуміння моральності та справедливості в дусі софістичної відносності.

Нормативність права знайшла свій вираз у формуванні та виконанні таких правових процедур, які забезпечили суб'єкту права реальну можливість переходу від застосування насильства до правового розв'язання життєвого конфлікту відповідно ідеям свободи, справедливості й порядку. Крім того, право продовжує залишатися політичним інструментом в процесі легітимації насильства як невід'ємного засобу влади при вирішенні нею суспільних проблем.

У Розділі 3 *«Онтогносеологічні засади феномену толерантності»* дисертантка обґрунтовує позицію, що терпимість – це пасивна якість людини, а толерантність – це активні відносини між суб'єктами на основі універсальних принципів прав і свобод людини, вміння штучно регулювати агресію, інструмент, який людство створило для забезпечення подальшого розвитку суспільства. В структурі толерантності діяльнісний компонент є основним. Терпимість – лише один із проявів толерантності. Принцип терпимого ставлення до оточуючих виражається через загальну для всіх людей установку засудження негативних, інтолерантних якостей людини: лицемірства, лихослів'я, підозрілості, брехливості, гордині й інших. Європейськими засадами толерантності стали життя, свобода і приватна власність, що визначають права і свободи буржуазного суспільства.

Слід погодитись з висновком, що в юриспруденції на галузевому рівні розвиваються ідеї формування і використання толерантності як методологічного принципу, але на загальнотеоретичному рівні толерантність продовжує досліджуватися лише як цінність права. Сучасна юриспруденція України розвивається як мозаїчне полотно, яке часто прив'язується до правової норми. Наприклад, міграційне законодавство «прив'язано» до Конституції України, кіберправо взагалі не вписується у конституційне право. Змішана сучасна методологія неможлива без методологічного принципу толерантності, який закликає до відмови від догматизму та абсолютизації істини. Принцип толерантності як частина системи методологічних принципів дозволяє суттєво поглибити розуміння змісту самих принципів і виявити цілковито несподівані їх аспекти. Методологічний принцип толерантності є відбиттям реальної дійсності. Так, історія розвитку юриспруденції має приклади парадоксальної ситуації, коли норма закону є агресивною (хоча правова норма закону може бути лише насильницькою, тобто такою, що несе в собі елемент легального насилля). Ці норми не є правовими не лише з огляду на їх невідповідність ідеям права та класовість (яка суперечить принципам формальної рівності та індивідуальної відповідальності), але тому, що ці норми ведуть не до впорядкування суспільних відносин, а до відкриття широких можливостей свавілля, яке прикривається назвою «революційної правосвідомості». Такі норми можуть вважатися агресивними за своєю спрямованістю (антикулацькою, антибуржуазною чи антидворянською) і руйнівним потенціалом.

Розділ 4 *«Насильство і толерантність як тенденції розвитку сучасного суспільства»* актуалізує проблематику насильства і толерантності в сучасному суспільстві, яку слід розглядати тільки у взаємозв'язку з вивченням антикультури мілітаризму в менталітеті сучасної людини, яка пов'язана з такими філософсько-правовими категоріями, як справедливість, насильство, політика. Необхідно прийняти до уваги парність категорій «агресія» і «толерантність», їх взаємовплив, взаємозв'язок у контексті тенденцій

розвитку сучасного суспільства, що можна охарактеризувати як процеси глобалізації, індивідуалізації та інформатизації, які базуються на взаємодії окремих особистостей, націй і держав, на необхідності об'єднання знань, навичок і технологій для результативного дослідження мети.

Політика мілітаризму підриває основи глобального порядку і протистоїть впровадженню, розвитку й застосуванню механізмів толерантності. Недостатньо високий рівень толерантності, нерозуміння її цінності як інструменту для продуктивної взаємодії в суспільстві, для збереження миру і благополуччя, підвищує вірогідність агресивних проявів у поведінці, збільшує вірогідність появи численних конфліктів, у тому числі тероризму, який є також результатом антикультури мілітаризму. Активне просування військово-політичних інтересів держав з яскраво вираженою мілітаристською політикою провокує аналогічні заходи з боку інших держав, а також слугує моральним виправданням для проникнення і розповсюдження впливу організацій транснаціонального тероризму. Підкреслено потенціал європейської ідеології мультикультуралізму, яка базується на толерантності, тому саме вона здатна подолати антикультуру мілітаризму як пережиток минулого.

Дуже вдалим виглядає висновок про те, що методологія боротьби з насильством у міжнародних відносинах взагалі та з агресивними його проявами зокрема має містити загальні принципи світоглядного рівня, зокрема загальнолюдське «ядро» різних культур, що включає принцип гармонізації буття людини на всіх рівнях, необхідності со-буття держав, культур, релігій, людей, пошуки загального світосприйняття, зміни поведінкової мотивації в ракурсі толерантного ставлення людини до особистості іншої. Для подолання насильства і проблем, пов'язаних з ним, необхідним є перегляд стереотипів сучасного суспільства щодо розуміння таких категорій, як справедливість, демократія, свобода, насильство і толерантність. Зняття напруги між народами, державами, партіями, націями, релігійними конфесіями заради загальнолюдських інтересів є можливим через вирішення глобальних проблем

і єднання людства на підставі толерантності. При цьому національні інтереси не є перешкодою перетворенню держав на глобальне співтовариство, оскільки єдність не виключає різноманіття, а передбачає його, але за умови взаємної поваги, толерантності.

У 5 розділі «Парність категорій «агресія» і «толерантність»: філософсько-правовий вимір» обґрунтовано, що толерантність – це не лише інструмент подолання конфлікту, а методологічний принцип юриспруденції. Запропоновано сформулювати його наступним чином: *принцип толерантності* – це універсальний методологічний принцип, який відображає державно-правову реальність, розкриваючи її сутність, форми, основні закономірності функціонування, дає наукову оцінку сучасному стану взаємозв'язку державно-правових явищ з іншими явищами суспільного життя з позицій і умов дотримання терпимості до Інакового. При встановленні спільних рис агресії й толерантності, на основі яких констатовано моменти їх єдності (в рамках однієї й тієї ж сутності) у правовій сфері, було агресія абсолютизує індивідуальне в Людині, водночас толерантність абсолютизує суспільне (соціальне) в Людині. Це протилежні категорії, що позначають явища, навіть тенденції розвитку сучасного суспільства, які лише в своїй єдності здатні надавати ефективність (синергетичну, антропологічну) у вирішенні проблем, пов'язаних з подоланням проблем насильства, антикультури мілітаризму, сучасних форм тероризму і воєн, агресивності на всіх рівнях її прояву.

Особливу увагу дисертантка приділяє методологічному потенціалу, який можна отримати із дослідження методологічного ракурсу парності категорій «агресія» і «толерантність» полягає в можливості досліджувати за допомогою отриманих знань про їх парність безліч явищ, наприклад: право, держава, війна, революція, апарат примусу, пробація тощо. Всі ці явища і багато інших проблем, де проявляється агресія і/або толерантність, з якими неминуче стикається суспільство, через розуміння і застосування парності категорій агресії й толерантності можна розв'язати, обравши найкоротший і

ефективний шлях. Так, компаративістичний потенціал дослідження: пізнання співвідношень агресії та толерантності у різних суспільствах є надзвичайно важливим методом дослідження правової культури того чи іншого суспільства, адже дає можливість встановити зв'язок між рівнем агресії й толерантності у певному суспільстві, визначити їх взаємозв'язок із іншими явищами (право, економіка, релігія, культура, технології, «рівень щастя» тощо). Аналіз співвідношення рівня агресії та толерантності у декількох суспільствах може спричинити новий спосіб класифікації правових культур за співвідношенням агресії та толерантності. Виявлення закономірності між агресією, толерантністю і рівнем та темпами правового розвитку у різних правових культурах (суспільствах) дає можливості для прогнозування та розроблення певних стратегій державно-правового розвитку. Зокрема, компаративістика спроможна дати відповідь на питання про найбільш адекватний для певної культури баланс між агресією та толерантністю. Використання синергетичної й антропологічної ефективності парності категорій «агресія» і «толерантність» у підсумку не може не відбитися на процесах подолання агресивних, інтолерантних форм насильства, ефективності застосування принципу толерантності в соціумі, змісті та якості толерантності як тенденції розвитку сучасного суспільства.

Разом із тим, не вдаючись до глибинної деталізації позитивних характеристик дисертації Ірини Сергіївни Смазної, необхідно відзначити, що наукова робота, подана на здобуття наукового ступеня доктора наук, містить низку дискусійних моментів, що потребують додаткового обґрунтування докторанткою під час проведення публічного захисту дисертаційного дослідження.

1. У зв'язку із викладеним у підрозділі 2.2 дуже дискусійним і спірним вбачається питання толерантності християнства. Класичне (раннє) християнство навряд чи можна вважати толерантним. Так, в Євангеліях та апостольських посланнях можна знайти чималу кількість нетерпимих суджень. Більш того, і багато вчинків Спасителя далеко не толерантні

(вигнання торговців із Храму). Тим більше, не підходить для ілюстрації толерантності, на наш погляд, і образ Савла (апостола Павла), історію навернення якого авторка згадує на с. 142. З аналізу текстів послань Павла випливає, що він був одним з тих, хто першим (на відміну від Христа, який не проводить такої межі) починає використовувати термін «невірні» до нехристиян, що свідчить про його нетолерантність. Наприклад у 1 посланні до Коринтян він пише «Чи посміє хто з вас, маючи справу до іншого, судитися в неправедних, а не в святих?» (1 Кор. : 1), маючи на увазі що нехристияни не можуть забезпечити справедливий суд. Такий дисонанс між словами Христової проповіді з одного боку та його вчинками, проповіддю та діяннями апостолів з іншого, вже неодноразово ставав предметом теологічної розвідки, втім залишився поза увагою дисертантки. Вважаємо, що безсумнівно цікавими та продуктивними були продовження досліджень в цьому напрямку.

2. Теза про пошуки толерантності середньовічною філософією досить спірна, але висновок про зародження європейських ідей толерантності внаслідок релігійних воєн (зокрема – Тридцятилітньої війни) – дуже гарний приклад того, що вияви толерантності можливі були навіть у ті часи, просочені духом агресії до інакодумців. Толерантність найчастіше ставала результатом вимушеного компромісу між католиками та протестантами. В той же час, ураховуючи філософсько-правовий ракурс дослідження, доцільно було б в дисертаційному дослідженні у зв'язку із цими прикладами обмірковувати ще й феномен каузальності. Інакше кажучи: саме неможливість рішучої перемоги одних над іншими стала причиною виникнення феномену толерантності (остання, в цьому зв'язку, є породженням вимушеного миру між римо-католиками та протестантськими деномінаціями).

3. Спірним є і висновок про те, що толерантність отримала розвиток у ідеях соборності та всеєдності (с. 143). З цим важко погодитися з огляду на те, що всеєдність та соборність орієнтовані перш за все на єдність у культурному та релігійному аспекті, а отже вони у найменшому ступеню орієнтовані на терпимість, який авторка подає як один з різновидів толерантності. Втім, як

пише Вл. Соловйов, терпимість є «чеснотою» – тобто лише якістю особистості, але аж ніяк не може претендувати на визнання її принципом на якому можна побудувати суспільство, яке прагне до соборності та всеєдності. До того ж, дуже вірогідно, що у випадку, якщо «суспільство всеєдності» і можна збудувати, то воно буде нетолерантним і нагадуватиме антиутопічні суспільства, описані в романах Дж. Оруела, Є. Замятіна та О. Гакслі, в яких будь-яка інаковість є злочинною.

4. Дуже цікавим виглядає співвіднесення толерантності і плюралізму. Здається слід було б продовжити в цьому напрямку і зіставити також і каузальність та плюралізм. Наприклад, дисертантка в роботі описує різне ставлення до покарань у нас і в Європі. Думається, що тут доцільно було б розглянути причини цього різного відношення, однією з яких бачиться каузальність.

Приклади постреволуційного радянського законодавства, наповнені яскравими прикладами агресивності правових норм, на нашу думку є дуже вдалим, але тут також було б доцільним розглянути каузальність у ракурсі парадоксу, в якому «благі наміри» законотворця призвели до жахливої реальності масових репресій.

5. Пропозиція «виносити на експертизу ... на предмет агресивності норм...» виглядає досить логічною, але по повних роздумах проявляються внутрішня суперечність цієї тези. Якщо в державі установлений тоталітарний або авторитарний режим, який ґрунтується на агресії, то державна влада по своїй сутності буде злочинною. А отже виникає і питання про те, наскільки можливість «експертизи агресивності» є застосовною до недемократичних суспільств?

Загалом, встановлені зауваження у жодному випадку не ставлять під сумнів отримані наукові результати та носять дискусійний характер.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності). Основні положення

дисертаційної роботи в достатньому обсязі висвітлено в наукових статтях і тезах доповідей на науково-практичних конференціях, що за якісними та кількісними показниками відповідають вимогам, що ставляться до таких матеріалів, опублікованих за темою дисертації.

Дисертаційне дослідження є актуальним, завершеним, самостійним та аргументованим, характеризується науковою новизною і має значення не лише для сучасної філософії права зокрема, але й для правотворення і державотворення загалом. Рецензована робота не ставить під сумнів самостійний характер виконаного дисертанткою наукового дослідження.

Загальний висновок: Дисертаційна робота на тему: «Насильство і толерантність: філософсько-правове дослідження» відповідає вимогам п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор, Смазнова Ірина Сергіївна, заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – філософія права.

**Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
Офіційний опонент**

В. М. Вовк

